षष्ठः पाठः ६

सर्वनाम-शब्दप्रयोगः

(अस्मद्-युष्मद्)

अहम्/आवाम्/वयम्

अहं छात्रः।

अहं पठामि।

आवां छात्रौ।

आवां पठावः।

वयं छात्राः।

वयं पठामः।

अहं बालिका।

अहं क्रीडामि।

आवां बालिके।

आवां क्रीडावः।

वयं बालिकाः।

वयं क्रीडामः।

१.	अहं भक्तः।	आवां भक्तौ।	वयं भक्ताः।
	अहं नमामि।	आवां नमावः।	वयं नमामः।
२.	अहं महिला।	आवां महिले।	वयं महिलाः।
	अहं पचामि।	आवां पचावः।	वयं पचामः।
३.	अहं लेखकः।	आवां लेखकौ।	वयं लेखकाः।
	अहं लिखामि।	आवां लिखावः।	वयं लिखामः।

त्वम्/युवाम्/यूयम्

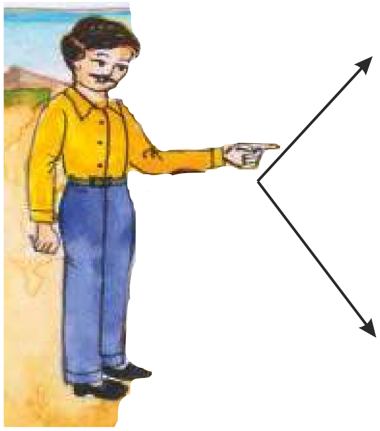

त्वं बालकः।
त्वं पठसि।

युवां बालकौ।
युवां पठथः।

यूयं बालकाः।
यूयं पठथ।

त्वं बालिका।
त्वं क्रीडसि।

युवां बालिके।
युवां क्रीडथः।

यूयं बालिकाः।
यूयं क्रीडथ।

१.	त्वं धावक :।	युवां धावकौ।	यूयं धावकाः।
	त्वं धावसि।	युवां धावथः।	यूयं धावथ।
२.	त्वम् अध्यापिका।	युवाम् अध्यापिके ।	यूयम् अध्यापिकाः।
	त्वं लिखसि।	युवां लिखथः।	यूयं लिखथ।
३.	त्वं सैनिक :।	युवां सैनिकौ।	यूयं सैनिकाः।
	त्वं रक्षसि।	युवां रक्षथः।	यूयं रक्षथ।

पश्यत, पठत, अवगच्छत च -

विद्यालये एषः विशिष्टकार्यस्य कालांशः। अधुना छात्राः विविधानि कार्याणि कुर्वन्ति। अध्यापकः छात्रान् कार्यविषये पृच्छति-

अध्यापकः - त्वं किं करोषि?

छात्रः - अहं पठामि।

अध्यापकः - त्वं किं पठसि?

छात्रः - अहं पाठं पठामि।

अध्यापकः - उत्तमम्।

अध्यापकः - युवां किं कुरुथः?

छात्रौ - आवां वृक्षारोपणं कुर्वः।

अध्यापकः - एषः कः वृक्षः?

छात्रौ - एषः निम्बवृक्षः।

अध्यापकः - अत्युत्तमम्।

अध्यापकः - यूयं किं कुरुथ?

छात्राः - वयं गीतं गायामः।

अध्यापकः - यूयं किं गीतं गायथ?

छात्राः - वयं संस्कृतगीतं गायामः।

अध्यापकः - बहु शोभनम्!

यूयं सम्यक् गीतं गायथ।

अभ्यासः

१. मञ्जूषातः उचितम् 'अस्मद्' शब्दरूपं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत -

अहम् , आवाम् , वयम्

(क) .... श्लोकं लिखामि।

(ख) .... पाठं स्मरामः।

(ग) .... गीतं गायावः।

(घ) .... कन्दुकेन क्रीडामि।

(ङ) .... उद्यानं गच्छावः।

२. मञ्जूषातः युष्मद्-शब्दरूपं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत -

त्वम् , युवाम् , यूयम्

(क) .... सैनिकः असि।

(ख) .... देशं रक्षथ।

(ग) .... सैनिकाः स्थ।

(घ) .... पाठं पठथ।

(ङ) .... गीतं गायथः।

३. परस्परं सुमेलयत-

त्वम्	खादामि
यूयम्	क्रीडावः
आवाम्	गच्छथः
अहम्	लिखसि
युवाम्	रक्षामः
वयम्	पचथ

४. वचनपरिवर्तनं कृत्वा रिक्तस्थानानि पूरयत -

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
यथा - अहम् अध्यापक:।	आवाम् अध्यापकौ।	वयम् अध्यापका:।
(क) अहं सौचिक:।	....................।	....................।
(ख) त्वं लेखक:।	....................।	....................।
(ग) ....।	युवां भक्तौ।	....................।
(घ) ....।	....................।	यूयं सैनिका:।
(ङ) ....।	आवां क्रीडकौ।	....................।

५. अधोलिखितानि एकवचन-वाक्यानि द्विवचने बहुवचने च लिखत -

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
[अ] यथा - त्वं लिखसि।	युवां लिखथ:।	यूयं लिखथ।
(क) त्वं क्रीडसि	....................।	....................।
(ख) त्वं हससि।	....................।	....................।
(ग) त्वं गच्छसि।	....................।	....................।
(घ) त्वं खादसि	....................।	....................।
[आ] यथा- अहं पठामि।	आवां पठाव:।	वयं पठाम:।
(क) अहं वदामि।	....................।	....................।
(ख) अहं पचामि।	....................।	....................।
(ग) अहं धावामि।	....................।	....................।
(घ) अहम् आगच्छामि।	....................।	....................।

६. मञ्जूषायां प्रदत्त-पदानि उचित-स्थाने लिखित्वा संवादं पूरयत -

[अ]

त्वं	करोषि	पठामि	पश्यामि	अहं

यथा- भावेशः - त्वं किं करोषि ?

(क) अरुणः - अहं पुस्तकं .... । त्वं किं.................... ?

(ख) भावेशः - .... दूरदर्शनं पश्यामि ।

(ग) अरुणः - दूरदर्शने.................... किं पश्यसि ?

(घ) भावेशः - दूरदर्शने अहं हास्यनाटिकां .... ।

[आ]

त्वं	गच्छामि	अहं	गच्छसि

(क) मिताली - त्वं कुत्र .... ?

(ख) आराध्या - अहम् उद्यानं .... ।

(ग) मिताली - तत्र.................... किं करोषि ?

(घ) आराध्या - तत्र .... भ्रमामि क्रीडामि च।

योग्यता-विस्तारः

१. अस्मिन् पाठे 'अस्मद्' शब्दस्य रूपाणि (अहम्, आवाम्, वयम्) एवञ्च युष्मद्शब्दस्य रूपाणि (त्वम्, युवाम्, यूयम्) पठितानि । एतानि सर्वाणि प्रथमाविभक्तेः रूपाणि सन्ति । अस्मद्- युष्मद् शब्दौ अपि सर्वनामशब्दौ स्तः ।

२. **संस्कृते त्रयः पुरुषाः भवन्ति -**

१. प्रथमः पुरुषः

२. मध्यमः पुरुषः

३. उत्तमः पुरुषः

३. **प्रथमाविभक्तेः रूपाणि एतेषु त्रिषु पुरुषेषु विभक्तानि भवन्ति -**

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमः पुरुषः	सः	तौ	ते
मध्यमः पुरुषः	त्वम्	युवाम्	यूयम्
उत्तमः पुरुषः	अहम्	आवाम्	वयम्

४. **अवधेयम् -** मध्यमपुरुषस्य त्रीणि रूपाणि (त्वम्, युवाम्, यूयम्) एवञ्च उत्तमपुरुषस्य त्रीणि रूपाणि (अहम्, आवाम्, वयम्) विहाय अन्यानि सर्वाणि रूपाणि 'प्रथमपुरुषे' एव भवन्ति।

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
एषः	एतौ	एते
बालकः	बालकौ	बालकाः
एषा	एते	एताः
बालिका	बालिके	बालिकाः
एतत्	एते	एतानि
पुष्पम्	पुष्पे	पुष्पाणि

इत्यादीनि सर्वाणि रूपाणि प्रथम-पुरुषे एव सन्ति।

५. **क्रिया-रूपाणि अपि त्रिषु पुरुषेषु भवन्ति। यथा - पठ्धातोः रूपाणि पश्यन्तु -**

पुरुषः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमः पुरुषः	पठति	पठतः	पठन्ति
मध्यमः परुषः	पठसि	पठथः	पठथ
उत्तमः पुरुषः	पठामि	पठावः	पठामः

प्रथमाविभक्तेः रूपं यस्मिन् पुरुषे यस्मिन् वचने च भवति, क्रियायाः रूपम् अपि तस्मिन् एव पुरुषे तस्मिन् एव वचने च भवति ।

यथा –

बालकः		पठति		(बालकः पठति।)
प्रथमः पुरुषः	एकवचनम्	प्रथमः पुरुषः	एकवचनम्	

त्वम्		पठसि		(त्वं पठसि।)
मध्यमः पुरुषः	एकवचनम्	मध्यमः पुरुषः	एकवचनम्	

अहम्		पठामि		(अहं पठामि।)
उत्तमः पुरुषः	एकवचनम्	उत्तमः पुरुषः	एकवचनम्	

अन्यानि वाक्यानि –

बालिके नमतः। बालकाः लिखन्ति। मनोजः पश्यति। युवां खादथः।

यूयं क्रीडथ। अहं पिबामि। आवां पठावः। ते गच्छन्ति।

- अनेन एव प्रकारेण इतोऽपि वाक्यानि रचयन्तु।